

Particularități fonetice în „Dentru Mathei sfântă bună-vestire” în versiunile evanghelice de la 1553 și 1561

Ioana CIOBANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
ioana.ciobanu92@yahoo.com

Abstract: The first Romanian evangelical versions that have survived the passage of time since the 16th century: the Sibiu version printed between 1551-1553 and the Brașov version printed between 1560-1561. Coresi's evangelical text distinguishes itself from the 'Coresian norm' by a series of phonetic features with archaic, dialectal or individual character. Since these aspects are presented only in the first part of the book, the hypothesis of a potential filiation arises between *The Brașov Gospels* (1561) and *The Sibiu Gospels* (1553). Although the textual relationship between the two translations has been previously described, there is no linguistic demonstration meant to confirm or deny the connection between these writings up to now. The development of the study under discussion is based on the intention to establish the origin of phenomena specific to the Northern area of the *The Gospel According to Matthew* by comparison with the only previous version of the gospels preserved until today – *The Gospels* of Philip the Moldavian. The analysis undertaken in this study focuses on language facts recorded in isolation in the Coresian printout with the main aim of establishing a linguistic and philological report in order to explain these occurrences.

Keywords: *evangelical versions, Coresian norm, linguistic variation, source of translation, comparison.*

Versiunile evanghelice ale secolului al XVI-lea

Evanghelia, cartea sfântă a lumii creștine, de o importanță majoră pentru spiritul omenesc, datează în cultura română din secolul al XVI-lea: *Evangheliarul* slavo-român de la Sibiu, *Tetraevanghelul* coresian de la Brașov și *Tetraevanghelul* copiat de Radu de la Mănăcești. Cercetările ample și amănunțite din secolul trecut realizate asupra textelor vechi [Gheție/Mareș, 1985] au reorganizat perspectiva asupra scrierilor secolului al XVI-lea. Datarea cu precizie a *Evangheliarului* de la Sibiu [Mareș, 1967b: 65-75], descoperit relativ târziu în Biblioteca din Sankt Petersburg, a diminuat din valoarea și importanța cu care era privit *Tetraevanghelul* lui Coresi ca prim text literar în limba română sau ca primă versiune a evangheliilor. Reconturarea acestui traseu istoric – tipărirea *Evangheliarului* sibian (1551-1553) de către Filip Moldoveanul și ulterior tipărirea *Tetraevanghelului* brașovean (1560-1561) de către diaconul Coresi - a făcut posibilă ideea unei filiații dintre cele două texte. Într-un studiu revoluționar pentru cultura scrisă și pentru analiza textelor vechi, Alexandru Mareș demonstrează conexiunea dintre traducerile evanghelice ale secolului al XVI-lea prin „pasaje foarte asemănătoare” și prin „omisii” de text, datorate unor confuzii dintre rînduri [Mareș, 1967a: 651-668]. Într-un studiu ulterior, în încercarea de trasa o corelație de ordin lingvistic dintre primele evanghelii din limba română, Florentina Zgraon realizează

un inventar al particularităților nordice din *Tetraevanghelul* coresian în paralel cu formele din *Evangheliarul* sibian¹ [Zgraon, 1982: 338-339].

Avînd în vedere că limba română a cunoscut în secolul al XVI-lea o libertate a variantelor fonetice, facilitată de absența unor granițe dialectale clar-definite [Gafton, 2005: 53-59], analiza de față se axează nu pe fapte de limbă integrabile într-o regiune sau alta, ci pe fenomene fonetice înregistrate izolat în *Tetraevanghelul* de la 1561 (și rar/ deloc în tipăriturile coresiene). Frecvența redusă a acestor aspecte și consemnarea lor doar în prima parte a scrierii (*Evanghelia după Matei* și uneori *Evanghelia după Marcu*) dau naștere unor întrebări legate de proveniența acestor trăsături. Întrucît nu există informații despre traducătorii/ compilatorii/ revizorii ediției coresiene, despre manuscrisele consultate de către aceștia sau despre originalul slavon (încă nedescoperit), atenția noastră se îndreaptă către versiunea evanghelică anterioară. Studiul are la bază intenția și posibilitatea de a explica rarele ocurențe ale unor fonetisme din *Tetraevanghel* prin compararea cu traducerea precedentă. Conservarea *Evangheliarului* sibian doar într-un fragment lacunar al *Evangheliei după Matei* (3:17 - 27:55) a limitat analiza asupra particularităților de limbă. Însă fenomenele lingvistice izolate, cele care individualizează această tipăritură coresiană, se regăsesc tocmai în „Dentru Mathei sfîntă bună-vestire”.

Aceste trăsături capătă statutul de ‘individual’ prin raport cu ponderea mai mare a variantelor fonetice înregistrate în cuprinsul scrierii. Deși limba secolului al XVI-lea este caracterizată printr-o permanentă variație, oscilație [Gafton, 2005: 59-64], tipăriturile coresiene se prezintă sub o formă relativ unitară, sub un aspect relativ omogen. Respectarea unor reguli în plină formare și evoluție – fricativele [z] și [j], [i] epentetic, predilecția pentru rostirea moale a labialelor – face posibilă reperarea unor norme la nivel de text sau, prin extensie, identificarea unei norme coresiene. Prin ‘normă coresiană’ descriem elemente predominante ce conferă tipăriturilor diaconului unitate, principii lingvistice aplicate constant, forme ce se regăsesc într-un număr majoritar. Nu definim norma – în acest context – prin regulă, fixare, reglementare, ci prin frecvență, uz, preponderență.

În condițiile în care putem să acceptăm conceptul de ‘normă coresiană’ (cu prudența și reticența impusă de variația lingvistică), trăsăturile fonetice înregistrate izolat, prezintă în raport cu formele dominante un caracter arhaic, dialectal sau individual. Întrucît aparțin aceluiași stadiu de evoluție a limbii, consemnate în paginile aceluiași text, trăsăturile înregistrate izolat pot fi interpretate drept abateri de la norma coresiană. Este *Evangheliarul* sibian cauza și proveniența acestor excepții și deviații?

Particularități grafice

Auî CT, cît și ES² înregistrează în poziție finală slova [b] în redarea adverbului **AMIA3X3B** (CT, 25^v) ~ **AMIASYB** (ES, 40^r). În timp ce în ES ierul [b] este notat deseori în contexte în care are valoarea vocalei [i], în CT slova [b] are valoare [Ø] sau rareori [ă]. Dat fiind faptul că durificarea fricativei [z] nu este consemnată în textul coresian, pronunția reală a slovei [b] din **AMIA3X3B** (CT) este [i]. Această interpretare - echivalența [b ~ И] - este reconfirmată de

¹ Demersul, bine-intenționat și organizat, este edificator din perspectivă statistică. Însă încadrarea unor elemente lingvistice din secolul al XVI-lea în arii dialectale bine-definite trebuie realizată cu prudență. Forme precum *păscar*, *păscari* sînt unice în textele coresiene iar variante precum *frîmse/ frîmt* și *vășmint* (sg.) sînt predominante [CETRV, 2016]. Date fiind frecvența și ponderea acestor aspecte fonetice la Coresi, mai pot fi încadrate trăsăturile respective strict regiunii de nord?

² Ne vom referi la cele două texte prin sigle: CT = *Tetraevanghelul* lui Coresi [transcriere Ioana Ciobanu, colaționare Roxana Vieru] și ES = *Evangheliarul* de la Sibiu [transcriere Roxana Vieru] [CETRV, 2016].

grafia **AMIAZAZI** (CT, 58^r) = *amiazăzi*. În aceste circumstanțe, abaterea de la regulile grafice ale textului CT - consemnarea ierului [b] pentru ije [u] - se explică prin grafia din ES.

Singura formă a articolului hotărît proclitic care se desprinde de regula ortografică și fonetică a textului - **лѢИ** în raport cu dominantul **лѢ** - provine din ES: „Și apropiară-se ucenicii lui de luară trupul lui și îngrupară el și vineră de spuseră **lui** *Isus*” (CT, 30^v) ~ „Șă vineră ucenicio sei, luară trupul șă-l îngrupară. Șă vineră, dederă în știre **lui** *Isus*” (ES, 49^v). În timp ce în ES articolul prezintă forma *lui*, în CT apare doar cu forma *lu*. În aceste condiții este foarte posibil ca varianta unică - *lui* - din CT să derive din textul ES.

Forma articolului hotărît proclitic - *lui* - din ES creează confuzii pentru traducătorii/compilerorii CT în redarea unei denumiri biblice. Grafia **лѢИМАМО**^H = *lui Mamon* (ES, 12^v) a fost greșit interpretată și redată de alcătuitoarii versiunii coresiene prin **лѢ ИМАМОНЬ** = *lu Imamon* (CT, 11^r)³. Percepția incertă și neclară asupra denumirii *Mamon* - ‘căpetenia dracilor’ - i-a condus pe elaboratorii versiunii coresiene la crearea unei erori grafice.

Particularități fonetice

Vocalism

[a] aton final se conservă în *nemica* atât în CT (izolat) cât și în ES (permanent): „Și văzu un smochin singur lângă cale și mearse cătr-îns și nu află **nemica** într-îns” (CT, 45^r) ~ „Șă vădzu smochin singur lângă cale, șă viné la ia șă **nemica** nu află pre ia” (ES, 79^v); „Văzu Pilat că **nemica** nu tăcură, ce mai vîrtos voroavă fu” (CT, 63^r) ~ „Vădzu Pilat că **nemica** nu pote, ce mai multa boscoroda se face” (ES, 114^r-114^v). În genere, în CT se marchează evoluția [a > ă], în timp ce în ES [a] se menține în poziție finală: „**Nemică** nu răspunzi ce aceștea pre tine mărturisesc?” (CT, 61^r), dar „Au **nemica** nu raspundzi ce aceștwa pre tine martorosesc?” (ES, 111^v). Cele două apariții ale variantei *nemica* din CT, *Evanghelia după Matei*, se suprapun cu cele din ES, aspect care relevă filiația dintre texte.

[e] final se închide la [i] în *lesni*. Această formă este consemnată izolat doar în CT: „Ce, amu, iaste **pre lesni** a zice: «Să ți se lase păcatele!» sau a zice: «Scoală-te, îmblă!»?” (CT, 16^r), dar „Ce-i **mai lesne** a dzice necît «Iartate-ți simt pacatele» sau a dzice «Scolă-te șă îmblă?»” (ES, 22^r); „Iară grăiesc voao că **mai lesni** iaste cămilei pren lăuntru urechile acului a treace decît bogatul în împărăția ceriului a întra” (CT, 41^r), dar „**Mai prelesne** iaste camilei pren urechiia acului se treacă necît bogatului în împărăția lui Dumnedzeu a întra” (ES, 72^v)⁴.

Forma hipercorectă a verbului *a fi* - *sint* -, singura înregistrată în CT⁵, nu are același corespondent în ES: „Doamne, nu **sint** destoinic la coliba mea să mergi, ce, trecînd, zi cu

³ Nu optăm pentru interpretarea acestei grafii prin transcrierea *lui Mamon* întrucît cele două slove - [Ѣ] și [И] - sînt delimitate prin spațiu. Argumentul de netăgăduit al acestei interpretări este însă prezența spiritului lin asupra slovei [И] care se aplică „pe vocalele inițiale ale cuvîntului” [Virtosu, 1968: 112-114]. În condițiile în care [И] este slovă inițială, forma *Imamon* nu poate fi infirmată.

⁴ Forma *lesni* apare în secolul al XVI-lea și în „Fragmentul Todorescu”, doar în fonetică sintactică [*lesni*-A]. Cu excepția *Tetraevanghelului* și a pasajului identic copiat în *Carte cu învățătură (mai lesni)*, niciun text coresian nu înregistrează varianta *lesni* [Tîlcul Evangheliilor - *lesne* (21 de ocurențe); *Carte cu învățătură - lesne* (45 de ocurențe)]. Versetele din *Tetraevanghel* care îl notează pe *lesni* sînt corectate în cuprinsul *Cazaniilor (pre lesne, mai lesne)* [CETRV, 2016].

⁵ Variante hipercorecte ale verbului *a fi* mai apar la Coresi doar în *Carte cu învățătură (sintem, sinteți)*. În *Cazaniile* coresiene, în fragmentul în care se reia acest verset biblic pentru a fi explicat, forma *sint* este corectată: *sînt* [CETRV, 2016]. Această acțiune demonstrează că varianta *sint* era percepută de către alcătuitoarii textelor coresiene ca fiind dialectală (dintr-o altă zonă geografică) și ca atare a fost modificată.

cuvîntul și se va vindeca coconul meu” (CT, 14^r), dar „Domne, nu **sîm** doștoinic se întri supt acoperimîntul miu. Însa numai dzi un cuvînt șă va fi s[a]natos feciorul miu” (ES, 18^r). Formele hipercorecte, generate din dorința de a evita rostirea dură a consoanelor, sînt specifice ariei nordice [CETRV, 2016]. Atît variantele din CT (cu excepția lui *sinî*), cît și cele din ES - persoana I singular și a III-a plural - înregistrează rostirea dură a fricativei [s]: *sînt* (CT) ~ *sîm/ sîmt* (ES).

[î] etimologic în poziție nazală rezultat din grupul latinesc [á + n + vocală] se conservă în *înimă* (< lat. *anima*) în fonetică sintactică: „E ce iase den gură **dentr-înimă** iase și acelea spurcă omul. **Dentr-înimă**, amu, ies: cugete reale, ucidere, curvie, furtișag, mencinoasă mărturie, hule” (CT, 32^v) ~ „Iară ce iase den rost, **dentr-înema** iase șă acele spurcă pre om. Căce că **dentr-înema** ies gîndure rele: ucisura, curviia, necurația, furtușag, minciunosa martoria, sudalm” (ES, 54^r-54^v). În CT se remarcă preferința pentru structuri nesudate, în timp ce ES consemnează numeroase relații sintactice ce produc transformări fonetice: „Derep ce voi cugetați hitlenindu **în inimile** voastre?” (CT, 16^r), dar „Prentu ce ghîndiți voi reu **într-înemile** vostre?” (ES, 22^r). Este posibil ca rarele ocurențe ale lui *înimă* din structuri sudate în CT să reprezintă o influență a formelor numeroase din ES.

Reducerea diftongului [ea] în poziție finală, consemnată în *Evanghelia după Matei* într-o singură ocurență (CT), nu se datorează influenței directe a tipăriturii de la 1553: „Văzură mai marii preoți și cărțularii și ciude ce **făce** și feciorii striga în besereacă” (CT, 44^v) | „Deca vădzure preuți ce mari șă cartularii minune ce **facu** șă feciorii striga în besereacă” (ES, 79^r).

Rarele apariții ale substantivului *deatoriu* din CT, cu diftongul [ea] etimologic (lat. *debitorius* > rom. *deatoriu*), nu se regăsesc în aceeași formă în ES: „Cela ce se va jura besereaciei **deatoriu** iaste. [...] Și cela ce se va jura altariului nemică nu iaste e cine se jură darurelor ce-s în vârful lui **deatoriu** iaste” (CT, 50^r), dar „iară cine giură de aur ce-i în besereca, **dator** iaste. [...] Iară cine giură de pr̥estol, nu e nemică; însa cine giură de dar ce asupra lui, **dator** iaste” (ES, 90^r). Varianta *deatoriu* din CT, înregistrată cu precădere în aria nordică⁶, nu provine din ES.

Singura formă din CT care notează transformarea sufixului de origine latină [-*toriu*] la [-*tor*] nu are corespondent identic în ES: „Nu se-au sculat a naște den muiare mai mare de **Ioan Botezătorul**” (CT, 21^v) | „nu se-au sculat nescut de muiare mai mare de *Ioan Cristitel*” (ES, 32^v). Cu excepția acestei variante, CT consemnează derivatele cu sufix doar prin rostirea palatală a lui [r], în timp ce ES doar prin rostirea dură: „Unii, amu, **Ioan Botezătoriu**, alții Ilie, iară alții Ieremiia sau unul de proroci” (CT, 34^v), dar „Unii dzîc **Ioann Butedzator**, alții iară Iliiă, alalți iară Ieremiă sau unul den proroci” (ES, 58^v).

Varianta cu *vare-* a adverbului *varecît* - unică în CT - nu poate fi explicată prin conexiunea directă cu ES: „să ară sfătui doi de voi pre pămînt de toată firea **varecît vor ceare**, fi-va lor de la Tatăl meu ce iaste în ceriure” (CT, 38^v-39^r); „unde doi dentru voi svatuiesc pre pomînt de tote ce sîmt, însa *de vreți ciare*, fi-va lor de la Tatăl-miu ce-i în cer” (ES, 67^r). În contextele în care ambele scrieri consemnează acest adverb, nu se realizează corelații de ordin fonetic: „Atunce apropie-se cătră el muma fiilor lu Zevedeu cu feciorii lui, închină-se și cerșu **oarece** de la el” (CT, 43^r), dar „Atunce apropie-se cătr-îns muma feciorilor lui Zevedei cu feciorii ei, închinîndu-se șă cerșu **varece** de la el” (ES, 75^v).

⁶ Varianta *deatori(u)* mai apare în *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Bratu* și *Codex Sturdzanus*. Menținerea diftongului [ea] în *deatoriu* nu este consemnată în celelalte texte coresiene. În tipăriturile diaconului, cu excepția CT (care înregistrează ambele variante), apare doar forma *datoriu* (*Carte cu învățătură*, *Lacrul Apostolesc*, *Molîtvenic rumânesc*, *Liturghiernul*, *Tilcul evangheliilor*) [CETRV, 2016].

Singurele variante ale adjectivului/ pronumelui posesiv - (al) *miu* - consemnate în CT se regăsesc în aceleași versete în ES: „Toate mie date sînt de la *Tatăl miu* și nimea nu știe Fiiul, numai *Tatăl*” (CT, 22^v) ~ „Tote mie date sînt de *Tată-miu* șă nime nu știi pre Fiiul, numai *Tată*” (ES, 34^v); „Cuvine-ți-se ție să dai argintul *mieu* tîrgarilor și să viiu să-mi fiu luat **al miu** cu asupra” (CT, 56^r) ~ „Cadea-se ție se dai argintul *miu* neguțatorilor șă deca am venit eu, luva-aș **al miu** cu ujura” (ES, 102^r). Avînd în vedere că în ES apare doar forma cu diftong – *miu*, iar în CT preponderent forma cu triftong – *mieu*, pare foarte probabilă ipoteza conform căreia cele două ocurențe ale lui *miu* din CT derivă din ES.

Rarele apariții ale triftongului [uoɑ] din CT pot fi explicate parțial prin legătura cu ES și prin încercarea traducătorilor/compilerilor de a se distanța de variantele regionale ale acestui text: „și cela ce o va lăsa, altă **va luoa**, preaiubire face” (CT, 8^v) | „șă ceia lasata de **va luva** altul, curvește” (ES, 7^v); „Veni-vor zilele cîndu **se va luoa** de la ei ginerele, atunce să se postească” (CT, 16^v) | „Veni-vor acele dzilele cîndu **se va luva** de la ei mirele șă atunce posti-vor” (ES, 23^v).

Consonantism

Bilabiala [b] are un timbru moale în poziție tare în *beutor(iu)* în ambele texte: „Cest om mîncătoriu e și *vin-beutoriu*” (CT, 22^r) ~ Acel om mîncator șă [...] **beutor** (33^r-33^v)⁷.

Bilabiala [m] are o rostire velară în formele verbului *a me(a)rge* la indicativ și conjunctiv prezent, persoana I singular și persoana a III-a singular și plural, și la participiu trecut, în componența perfectului compus: „și mulți sînt ce **mărg** pri-nsele” (CT, 12^v) ~ „șă mulți sînt ce **mărg** pre ia” (ES, 15^v); „Doamne, spune-mi mainte **să mărg** să-mi îngrop tatăl *mieu*” (CT, 15^r) ~ „Domne, dzi mai ainte **se mărg** șă se îngrop tată-*miu*” (ES, 19^v-20^r); „La ce *measet* în pustie să vedeți? Au trestie de vînt plecată? Dară la ce **mărs-ați** să vedeți? Au om în moi veșminte îmbrăcat? Aceia ce poartă veșminte moi în case împărătești sînt. Dară la ce **mărs-ați** să vedeți?” (CT, 21^v) ~ „Prentu ce **ați mărs** în pustia a vedea? Trestie cum clatește vîntul? Sau prentu ce **ați mărs** a vedea? Uoɑ om în veșminte moi îmbracat? Iaca, ceia ce portă veșminte moi în case craiești sînt. Sau prentu ce **ați mărs** a vedea?” (ES, 32^r); „Și cine nu ia crucea lui și după mine **să margă** nu e mie destoinic” (CT, 20^v) ~ „Cine nu va luva crucea sa șă pre urma me **se margă**, nu iaste de mine dostoinic” (ES, 30^v). Formele verbale cu pronunție velară din CT prezintă în majoritatea ocurențelor un echivalent cu timbru dur în ES⁸.

Labio-dentala [v] are un timbru dur în *vamăși(Ț)*: „Nu **vamășii** așa fac?” (CT, 9^v) ~ „Au **vamăși(Ț)** nu așijde[ri] fac?” (ES, 9^r); „Derep ce cu **vamășii** și cu păcătoșii învățatoriul vostru mîncă și bea?” (CT, 16^v) ~ „Că ce cu **vamăși(Ț)** șă pacatoș(Ț) mîncă șă bea învățatorul vostru?” (EL, 23^r). În genere, în CT se preferă varianta moale, iar în ES apare doar varianta dură: „Și fu lui zăcînd în casă și iată mulți **vameși** păcătoși vineră, șezură cu Isus și cu ucenicii lui” (CT, 16^v), dar „Șă fu deca ședzu el în casa, iaca mulți **vamăși** șă pacatoși vineră, ședzură cu Isus șă cu ucenicii(Ț) lui” (23^r). Formele dure din CT au același echivalent în ES.

⁷ Nu sînt consemnate variante cu [b] moale în tipărituri coresiene pentru formele sau derivatele verbului *a bea* [CETRV, 2016]. În aceste condiții este aproape o certitudine că forma *beutoriu*, unică la Coresi, provine din ES.

⁸ Dintre toate textele coresiene, *Tetraevangelul* de la 1561 cuprinde cele mai multe forme care notează durificarea lui [m] în paradigma verbului *a merge* (opt ocurențe). [m] dur mai apare în *Lucru Apostolesc (mărg-ându)*, *Tilcul Evangheliilor* și *Carte cu învățatură (mărgătorilor)* [CETRV, 2016].

[l] etimologic se păstrează în paradigma verbului *a ulta* (< lat. *oblitare*) doar în CT: „Și vineră ucenicii lui în ceaia parte și **ultară** să-ș ia pîne” (CT, 34^r) | „Șă vineră ucenicii lui, decinde. **Uitară** pita se-și ia” (ES, 57^v).

Singurele forme ale auxiliarului *a vrea* din componența timpului viitor care păstrează dentala [r] la persoana a II-a plural din CT au același corespondent în ES: „În ce cetate **vreți** sau în oraș **întra**, ispițiți cine întru ia destoinic iaste și aciaa fiți pînă *veți ieși*” (CT, 19^r) ~ „În ce cetate sau tîrg **vreți întra**, întrebați cine într-îns dostoinic iaste șă acolo rămîneți pană vo *vreți ducē*” (ES, 27^v); „Nu voi, amu, **vreți fi grăind**, ce duhul tatălui vostru grăi-va întru voi” (CT, 19^v) ~ „Nu **vreți** voi **grei**, însa Duhul Tatîne-vostru grei-va den voi” (ES, 28^v). Întrucît CT înregistrează prepondent forma *veți*, iar ES unitar forma *vreți* a auxiliarului, se poate admite o legătură între cele două texte care să explice aceste ocurențe rare în *Tetraevanghel*.

Varianta *prentu*, unică în întregul text coresian, pare să provină din ES, unde prepoziția este consemnată numai cu această formă: „Ferecați goniții **prentu dereptate**, că acelora e împărăția ceriului” (CT, 7^r) ~ „Ferici de goniții **prentu dereptate**, că acelora iaste împărăția cerului” (ES, 4^v).

Timbrul dur al constrictivei [s] în CT, din forma de perfect simplu *ucisără*, nu se regăsește în ES: „alții prinseră robii, dosădiră lor și-i **ucisără**” (CT, 47^r), dar „alalți iară prinseră slugile lui, dosădiră lor șă **uciseră** pre ei” (ES, 84^r).

Deși nu apare în același context, varianta *se* a conjuncției din CT, cu pronunția moale a consoanei, reprezintă cel mai probabil o influență a textului ES care înregistrează unitar această formă: „nece pre capul lui, că nu poți unul păr alb sau negru **se faci**” (CT, 8^v) | „nece pre capul teu **se giuri**, căce că nu poți um păr alb sau negru **face**” (ES, 8^r).

Durificarea constrictivei [s] în forma pronumelui reflexiv - *să* -, postpus verbului, are ca origine un text nordic: „Și *sfătuiră-să* Isus să prilăstească și să-l prinză și să-l ucigă” (CT, 57^v) | „Șă *svatuiră* cum pre Isus cu lăste se-l prănză șă se-l ucigă” (ES, 104^v). Chiar dacă varianta *să* din CT nu are un corespondent identic în ES, nu se poate exclude influența textului sibian. ES înregistrează această formă în numeroase contexte: *duse-să* (49^v), *apropie-să* (87^v), *stingu-să* (99^v), *ducia-să* (100^v), *mahniră-să* (106^v).

Substantivul *sticlă*, cu pronunția velară a lui [s], nu apare în ES: „apropie-se cătr-însul muierea, în **sticlă** mir avînd, de mult preț, și-l vârsă în capul lui șăzînd” (CT, 57^v) | „Apropie-se către el o muiere în **sticla** de ipsos, mir au tav de mult preț șă vârsă pre capul lui” (ES, 105^v)⁹.

Africata [tʃ] are un timbru palatal în *țermure* în ambele scrieri, în același verset: „Și aciaa se porni turma toată den **țermure** în mare și se afundară într-apă” (CT, 15^v) ~ „Iaca turbă tota turma de porci den **țermure** în mare șă muriră într-apa” (ES, 21^v). Pronunția moale a africateri în *învațe* din CT este conectată cu varianta *învețe* din ES, printr-o posibilă confuzie dintre timpuri verbale (indicativ prezent, reflexiv | conjunctiv prezent + conjuncția morfem): „Derept aceaia, tot cărtulariul **învațe-se**” (CT, 29^v) | „Derept aciaia, tot cartular **învețe-se**” (ES, 47^v).

[tʃ] are un timbru dur doar în CT în *țăstului*: „În vremea aceaia mearseră dă loc, chema-se Golgotha, ce iaste de se grăiaște Locul **Țăstului**” (CT, 63^v) | „Într-aceaia vreme vineră oștile pre loc ce s-au chemat Golgotha ce se chiimă «Loc de *capete goles*»” (ES, 115^v) și în sintagma *bine-ț*: „mai *bine-ț* iaste cu un» ochiu să mergi în viață, decît doi ochi să aibi și aruncat să fii în iazerul de foc” (CT, 38^r) | „Mai *bine* iaste **ție** cu un ochi în viața se întri

⁹ Forma *sticlă* mai apare în secolul al XVI-lea doar în copia *Tetraevanghelului* realizată de Radu de la Mănăcești (*sticlă, sticlelor*). În *Tîlcul Evangheliilor*, varianta *sticlă* din versetul biblic este corectată (*sticlă*) [CETRV, 2016].

necît amîndoi ochi se aibi șă se fii aruncat în focul iadului” (ES, 65^v). S-ar putea admite o posibilă corelație între [t] dur (CT) și [dz] dur (ES) în versetele: „Rabdă mie și tot da-**ț**-voiu!” (CT, 39^v) ~ „Rabdă mie șă tot-**dz**-voi plati” (ES, 68^v).

Forma *bețifi*, întrebuițată pentru a descrie omul „beutoriu” apare în același verset în CT și ES: „și va înceape a-și bate soții lui, a mînca și a bea cu **bețifi**” (CT, 54^v) ~ „Șă înciape a bate soția, mîncă șă be cu **bețifi**” (ES, 98^v-99^v)¹⁰.

Este posibil ca menținerea lui [ń] în *brînele* din textul coresian să se realizeze printr-o conexiune cu textul sibian, care înregistrează aceeași formă: „Nu cîștigareți aur, nece argint, nece arame pre **brînele** voastre” (CT, 18^v) ~ „Se nu aveți aur, nece argint, nece arame în **brînele** vostre” (ES, 27^v). Nu se realizează însă corespondența între *făină* | *fămina*: „Podoabă iaste împărăția cerului covăseala ce o luo muiarea și o acoperi în **făină** de trei măsuri pînă cînd dospiră toate” (CT, 28^r-28^v) | „Împrotiva iaste împarația cerului aluvatului acru cum ia muiare șă pune în **fămina**, pană se va anacri tot” (ES, 45^r-45^v).

[ĉ] etimologic se păstrează în structura verbului *a învince* (< lat. *vincere*) atît în CT cît și în ES: „Și eu ție grăiesc că tu ești Pătru și spre ceasta piatră zidi-voiu besereca mea și ușa iadului *nu* **învince** ei” (CT, 35^r) „Șă eu ție greiesc, că tu ești Pătru șă spre ceasta piatra întari-voi besereca me șă porțile iadului *nu vor* **învince** pre ia” (ES).

Singura formă verbală care conservă grupul [mp] (< lat. *rumpere*) consemnată în CT nu corespunde cu fragmentul din ES: „Atunce întiul preoților **runpea** veșmintele lui” (CT, 61^r-61^v) | „Atunce mitropolit *sparse* veșmintele sale” (ES, 111^v).

*

În urma acestei analize, fenomenele fonetice aparte ce ocură în primele versiuni ale *Evangheliei după Matei* din secolul al XVI-lea pot fi clasificate în similitudini și neconcordanțe. Întrucît există o mare posibilitate ca influența unui text să se manifeste nu doar prin preluarea unor fapte de limbă din textul-sursă în pasaje identice, ci și prin fenomene lingvistice curente pe care compilerul și le însușește involuntar și le aplică inconsecvent, vom încadra asemănările dintre cele două versiuni evanghelice în similitudini totale și similitudini parțiale.

Particularități fonetice în versiunile evanghelice (1561 1553)		
Similitudini totale - în cuprinsul acelorași versete		
Fenomenul fonetic	CT	ES
Echivalența [b ~ m]	дмѣдзѣзѣ	дмѣдзѣзѣ
Erori de interpretare [lu ~ lui]	<i>lu Imamon</i>	<i>lui Mamon</i>
Conservarea lui [a] aton final	<i>nemica</i>	<i>nemica</i>
Păstrarea lui [i] etimologic în fon. sin.	<i>dentr-înimă</i>	<i>dentr-înema</i>
Reducerea triftongului [ieu > iu]	<i>miu, al miu</i>	<i>-miu, al miu</i>
Timbrul moale al lui [b]	<i>beutoriu</i>	<i>beutor</i>
Pronunția dură al lui [m]	<i>(să) mǎrg, să mǎrgă, mǎrs</i>	<i>(să) mǎrg, să mǎrgă, mǎrs</i>
	<i>vamășii</i>	<i>vamășii</i>
Menținerea lui [r]	<i>vreți [...]</i> <i>întra, vreți fi grăind</i>	<i>vreți întra, vreți [...]</i> <i>grei</i>

¹⁰ Substantivul *bețif*, menționat ca dovadă incontestabilă a filiației dintre cele două texte [Mareș, 1967a: 656; Zgraon, 1982: 338; Gheție/ Mareș, 1985: 349], apare și în alte scrieri coresiene: *Lucru Apostolesc* (*bețif, nebețif, bețifi, bețe*) și *Carte cu învățatură* (*bețif*). Varianta *bețif* este mai frecventă decât forma *bețiv* sau decât derivatul *băutoriu* [CETRV, 2016]. Date fiind cele șapte ocurențe în tipăriurile coresiene ale lui *bețif* și ale derivatului său creativ *nebețif*, mai putem considera termenul o „urmă a versiunii sibiene”?

	<i>prentru</i>	<i>prentru</i>
Rostirea palatală a lui [t]	<i>țermure, învațe-se</i>	<i>țermure, învețe-se</i>
Păstrarea lui [t]	<i>bețiții</i>	<i>bețiții</i>
Conservarea lui [n]	<i>brînele</i>	<i>brînele</i>
Menținerea lui [č] etimologic	<i>nu învînce</i>	<i>nu vor învînce</i>
Similitudini parțiale - în cuprinsul celor două texte		
Hipercorectitudine în formele vb. <i>a fi</i>	<i>sint</i>	<i>sinteți</i>
Reducerea diftongului [ea] final acc.	<i>face</i>	<i>ave, vre, se be, a ține</i>
Reducerea sufixului lat. [toriu > tor]	<i>Botezătorul</i>	<i>Butezător</i>
Menținerea lui [v] etimologic	<i>varecît</i>	<i>varecînd, varece</i>
Păstrarea triftongului [uoa] < [uva]	<i>va luoa, se va luoa</i>	<i>va luva, se va luva</i>
Timbrul moale al lui [s]	conj. <i>se</i>	conj. <i>se</i>
Timbrul dur al lui [s]	pron. refl. <i>-să</i>	pron. refl. <i>-să</i>
Rostirea dură a lui [t]	<i>țăstului, -ț</i>	<i>rușată-vă, aț, -ț</i>
Conservarea grupului lat. [mp]	<i>rumpe</i>	<i>a rumpe, rumpînd</i>
Inconsecvențe		
Alternanțe [e ~ i]	<i>lesni</i>	<i>lesne</i>
Variații [ea ~ e]	<i>deatoriu</i>	<i>dator</i>
Oscilații [l ~ i]	<i>ultară</i>	<i>uitară</i>
Alternanțe [s dur ~ s moale]	<i>ucisără</i>	<i>uciseră</i>
Variații [i ~ i]	<i>sticlă</i>	<i>sticlă</i>

Tabel 1. Raportul dintre versiunile evanghelice (1561 | 1553) din perspectivă fonetică

Numărul de fonetisme înregistrate izolat în *Tetraevanghel*, prezente în aceleași versete sau în cuprinsul scrierii *Evangheliarului*, ne propune să vedem conexiunea lingvistică a celor două texte ca pe o certitudine. Ne raliem prin această demonstrație opiniei enunțate inițial de cercetătorul Alexandru Mareș cu privire la raportul dintre evangheliile secolului al XVI-lea. Legătura incontestabilă este validată nu doar de variante fonetice identice, ci și de particularități de natură grafică, cu caracter unic. Contribuim la dovezile filiației expuse de Mareș prin reperarea unor fonetisme rare la Coresi, dar frecvente la Filip Moldoveanu, și prin identificarea unor erori de interpretare, explicabile doar prin legătura cu prima versiune evanghelică.

Prezența acestor fenomene fonetice coresiene exclusiv în *Evanghelia după Matei* și rareori în *Evanghelia după Marcu* păstrează iluzia - la o analiză sumară - că *Evangheliarul* de la Sibiu a circulat în secolul apariției sale în format lacunar (prima sau primele două evanghelii). Textul incomplet de la Sibiu (1553) a făcut necesară tipărirea, la doar câțiva ani distanță, a unei versiuni integrale - cea de la Brașov (1561). Această idee ipotetică rămîne însă, din lipsa unor informații de ordin filologic sau a unei cercetări lingvistice mai ample, la stadiul de supoziție.

Prin reconfigurarea lingvistică a conexiunii dintre *Tetraevanghel* și *Evangheliar* ne propunem să readucem în discuție cele două texte vechi românești din secolul al XVI-lea. Deși au reprezentat obiectul de studiu a numeroase cercetări, interpretări și analize în veacul anterior, primele versiuni evanghelice din limba română dau astăzi impresia că au fost uitate. Materialul lingvistic bogat pe care textele vechi îl conservă, relevanța datelor istorice pentru evoluția limbii și pentru procesul de formare a unor tradiții și reguli incipiente, transformă orice incursiune în trecutul literar românesc într-un demers științific notabil. Noul contur lingvistic cu privire la „înrudirea” versiunilor evanghelice are menirea de a îndepărta orice urmă de îndoială asupra filiației dintre *Tetraevanghelul* brașovean și *Evangheliarul* sibian. Avînd în vedere influența pe care textul-sursă o exercită asupra

versiunii lui Coresi, se nasc numeroase întrebări, ca punct de plecare a unor studii și analize ulterioare: *Cît de unitară și de normată este limba din tipăriturile coresiene? Cît de profundă este legătura de ordin lingvistic, textual, filologic dintre primele Evanghelii ale secolului al XVI-lea? Sau cît de complex este procesul traducerii, compilației și reviziei unui text în epoca veche?*

BIBLIOGRAFIE

- Bărbulescu, 1904: Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, Tipografia „Universitară” A.G. Brătănescu, 1904.
- Densusianu, 1961: Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. al II-lea, *Secolul al XVI-lea*, București, Editura Științifică, 1961.
- Gafton, 2005: Alexandru Gafton, *După Luther. Traducerea vechilor texte românești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.
- Gafton, 2013-2016: Alexandru Gafton (director), *Corpus electronic al textelor românești vechi (1521 - 1640)* (CETRV), proiect PN-II-ID-PCE-2012-4-0285 [*Alexandria*] Roxana Vieru; *Apoerizful Iorga* | Gheorghe Chivu; *Apostolul Iorga* | Alexandru Gafton; *Apostolul lui Coresi* | Ana Sabie/Roxana Vieru; *Carte cu învățătură* | Adina Chirilă; *Codex Sturdzanus* | Gheorghe Chivu; *Codicele Bratul* | Alexandru Gafton; *Codicele Marțian* | Bogdan Țăra; *Codicele Todorescu* | Gheorghe Chivu; *Codicele Voronețean* | Alexandru Gafton; *Cronograful lui Moxa* | Roxana Vieru; *Cuvînt pentru curație* | Roxana Vieru; *Evangheliarul de la Londra* | Adina Chirilă; *Evangheliarul de la Sibiu* | Roxana Vieru; *Floarea Darurilor* | Roxana Vieru; *Fragmentul Todorescu* | Gheorghe Chivu; *Glosele Bogdan* | Roxana Vieru; *Gromovnic 1636* | Bogdan Țăra; *Întrebare creștinească* | Roxana Vieru; *Leasnița* | Bogdan Țăra; *Liturghierul lui Coresi* | Bogdan Țăra; *Manuscrisul de la Ieud* | Bogdan Țăra; *Molitvelnic* | Roxana Vieru; *Molitvenic rumânesc* | Bogdan Țăra; *Octoih românesc* | Bogdan Țăra; *Palia de la Orăștie* | Alexandru Gafton; *Paraclis Gromovnic* | Gheorghe Chivu; *Pravila aleasă a lui Eustratievici* | Adina Chirilă; *Pravila de ispravă* | Gheorghe Chivu; *Pravila de la Govora* | Roxana Vieru; *Pavila lui Coresi* | Roxana Vieru; *Pravila ritorului Lucaci* | Adina Chirilă; *Predica lui Toader din Calafendesti* | Roxana Vieru; *Psaltirea Hurmuzaki* | Roxana Vieru; *Psaltirea românească* | Gheorghe Chivu; *Psaltire slavo-română* | Gheorghe Chivu; *Psaltirea Scheiană* | Alexandru Gafton; *Psaltirea Voronețeană* | Ana Sabie/Roxana Vieru; *Rugăciunea Tatăl Nostru* | Roxana Vieru; *Rujdenița* | Bogdan Țăra; *Tetraevanghelul coresian* | Ioana Ciobanu/Roxana Vieru; *Tilcul Evangheliilor* | Bogdan Țăra; *Viața lui Grigorie Decapoltul* | Roxana Vieru], 2013-2016.
- Gheție/Mareș, 1985: Ion Gheție și Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- Ivănescu, 2012: Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, reeditat, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.
- Mareș, 1967a: Alexandru Mareș, *Precizări privind traducerea Tetraevanghelului lui Coresi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, București, XVIII, nr. 6, 1967, p. 651-667.
- Mareș, 1967b: Alexandru Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în „Limba română”, XVI, nr. 1, 1967, p. 65-75.
- Virtosu, 1968: Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968.
- Zgraon, 1982: Florentina Zgraon, *Localizarea Tetraevanghelului coresian din 1561*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Universității, 1982, p. 317-344.